

1830 in België: een proletarische opstand? Het antwoord van de historici

De wijze waarop historici met het verleden omgaan, kan maar goed begrepen worden als rekening wordt gehouden met de functie van de geschiedenis in de maatschappij en met de rol die de historici daarin spelen. Dat blijkt ook duidelijk als het over de beginperiode van België gaat. Zo is het debat of 1830 een sociale dan wel een nationale revolutie is geweest, honderdtachtig jaar na dato nog steeds niet gesloten, ook al kende het in de loop van voorbije eeuw tal van nieuwe benaderingen en interpretaties. In dit overzicht wordt deze evolutie toegelicht vanuit verschillende historiografische invalshoeken: de marxistische, de nationalistische en vanaf de jaren 1960 die van de 'nieuwe' geschiedenis.

Publicatie en receptie van Bolognes' 'Insurrection prolétarienne' (1929)

In 1929, aan de vooravond van de viering van honderd jaar België, verscheen *L'Insurrection prolétarienne de 1830 en Belgique* van Maurice Bologne.¹ De auteur werd in 1900 geboren in Luik en studeerde aan de faculteiten Letteren en Wijsbegeerte van de universiteiten van Luik en Brussel. Hij had nauwe banden met de Belgische Werkliedenpartij. In 1925 werd hij attaché bij het kabinet van de socialistische minister van Onderwijs Camille Huysmans. Daarna vatte hij als leraar klassieke talen een carrière aan in het middelbaar onderwijs, eerst in Brussel en vervolgens in Charleroi.² Dat hij in de socialistische partij gewaardeerd werd, blijkt uit het feit dat zijn boek in de socialistische reeks *L'Eglantine* werd opgenomen. 'Patron' Emile Vandervelde schreef bovendien een lovende inleiding op het werk.

De inhoud van *L'Insurrection prolétarienne* sloot naadloos aan bij de socialistische ideologie. Zo stelt Bologne in het woord vooraf expliciet dat zijn werk thuishoort in de marxistische benadering van de geschiedenis. Revoluties zijn het werk van een sociale klasse die door economische motieven gedreven wordt. Welke sociale

¹Tafereel van de revolutie van 1830 door Constantin Fidèle Coene (1779-1841).
(Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel)

klasse heeft de Belgische revolutie van 1830 tot stand gebracht en welke sociale klasse heeft er de vruchten van geplukt: dat is de hoofdvraag die de auteur wilde beantwoorden.

Van bij het begin was de revolte van 1830 een sociale opstand, betoogt Bologne in zijn boek. De arbeiders reageerden op de machteloze situatie waarin ze zich bevonden, op de armoede en de werkloosheid die het gevolg waren van de crisis en de introductie van de machines in deze eerste fase van de industrialisatie. Het ontbrak de opstandige arbeiders niet aan leidersfiguren uit de eigen rangen. Aan de strijd tijdens de Septemberdagen namen ze massaal deel, ze stonden op de barricaden en velen gaven hun leven. De burgerij daarentegen wenste aanvankelijk geen revolutie, want ze werd door het regime gesteund. Ze onderdrukte het sociaal oproer hardhandig, waarbij ook doden vielen. Later zag ze de arbeidersklasse als een te exploiteren groep die gemanipuleerd kon worden om de eigen eisen kracht bij te zetten. De bourgeoisie verliet het gevechtstoneel en liet de strijd over aan de arbeiders. Wanneer die succesvol bleek te zijn, pleegde ze een staatsgreep, zette ze de arbeiders aan de kant en ging ze met de resultaten van de revolutie aan de haal. Het zwakke leiderschap van de democraat de Potter was niet in staat deze gang van zaken te keren. Kortom, Bologne analyseerde 1830 duidelijk als een fase in de marxistische klassenstrijd.

Het werk maakte bij de verschijning enige ophef, niet enkel in politieke kringen, maar ook bij historici. Het was immers meer dan een socialistisch manifest. Bologne greep naar de wapens van het historisch onderzoek, deed aan bronnenstudie, raadpleegde de omvangrijke literatuur over 1830 en werkte met een tamelijk uitgebreid voetnotenapparaat. In een periode dat de geacademiseerde historiografie nog niet volledig het monopolie veroverd had, zeker niet als het om de studie van de 19e eeuw ging³, konden professionele historici het werk van een universitair niet zomaar naast zich neerleggen. Ze moesten ingaan op de zeer controversiële inhoud, die de gevestigde belgicistische visie prominent aanviel en – zoals we verder zullen zien – ook Pirennes analyse in het gedrang bracht. En ging het bovendien niet om de vijandige visie van de socialistische beweging, die sinds 1918 volop deelnam aan het politieke bestel, maar nu het hoogtepunt van het Belgische nationalisme aangreep om, via een van haar militanten en met de steun van haar leider, het ontstaan van de Belgische staat opnieuw in diskrediet te brengen?

Binnen de socialistische arbeidersbeweging bestond er inderdaad al een lange traditie om 1830 als ‘een gestolen revolutie’ af te doen. Naarmate de beweging in de tweede helft van de 19e eeuw groeide, zich organiseerde en haar ideologie verspreidde, trad deze visie op de voorgrond, als kritiek op de Belgische bourgeoisstaat, die de arbeiders sociale noch politieke rechten gunde.⁴ Vooral tijdens de vieringen van 1830 domineerde deze vaderlandkritische benadering. Recentelijk is overtuigend aangetoond dat er binnen de Belgische Werkliedenpartij ter zake divergerende opinies bestonden.⁵ Aan Vlaamse en vooral Gentse zijde interpreteerden leidersfiguren 1830 als een voor de arbeiders nutteloze revolutie, het werk van klerikalen en bourgeois, en betreurden ze de scheiding. Daarbij kwamen zelfs

Groot-Nederlandse opinies aan de oppervlakte. Bij de Brusselaars was deze stroming veel minder aanwezig. De identificatie van Brussel met de revolutie en de natie vond ook ingang bij de hoofdstedelijke socialisten. Maar ook zij benadrukten het 'gestolen' karakter van de revolutie. In Waalse federaties bleken dan weer francofiele en anti-Hollandse gevoelens de overhand te hebben. Maar ook voor hen bleef 1830 de revolutie voor vrijheid en democratie die de burgerij had ingepalmd.

De democratisering van de Belgische natiestaat voor en na de Eerste Wereldoorlog en de integratie van de Belgische Werkliedenpartij in deze staat, maakte de socialistische aanklacht tegen het bestel minder scherp. Daardoor boette 1830 als metafoor voor de uitsluiting van de arbeidersklasse eveneens aan kracht in.⁶ Bolognes gaf in 1929 met *L'Insurrection prolétarienne de 1830* dus niet enkel opnieuw voedsel aan de aloude socialistische geschiedenisopvatting, maar hij deed dat op een symbolisch zeer geladen moment en hield de reformistische vleugel in de partij op die manier de spiegel van de harde 1830-contestatie voor.

Voor een aantal intellectuelen aan de linkerzijde van de socialistische beweging bewaarde Bolognes werk die symbolische functie tot diep in de 20e eeuw. In 1979, bij de viering van 150 jaar België, bracht de linkse uitgeverij Kritak een heruitgave.⁷ *Critique Politique*, een Brussels tijdschrift van marxistische signatuur, deed in 1981 hetzelfde.⁸ In beide uitgaven werd Bolognes werk historiografisch en ideologisch gedeut.⁹ In 2005, toen België 175 jaar oud werd, was de impact van marxistische uitgeverijen fel afgezwakt, maar aan Franstalig-Brusselse zijde verscheen toch opnieuw een heruitgave van Bolognes werk.¹⁰

Maar we zeiden het al: Bolognes *Insurrection prolétarienne* ontleende zijn controverse karakter toch vooral aan de aanval op de establishmentshistorici die de Belgische nationalistische visie verkondigden. Ook in 1929 was die nog steeds de oudste, de meest verspreide en de meest gezagvolle benaderingswijze met een uitgesproken legitimerend karakter. Zelf afkomstig of zich althans sterk identificerend met de burgerij, gingen deze publicisten en historici op zoek naar factoren die de onafhankelijke natiestaat rechtvaardigden, de nationale fierheid aanwakkerden en de burgerlijke natiestaat versterkten. De thema's die deze auteurs in het 1830-onderzoek centraal stelden, lagen dan ook in het verlengde van deze functionele opstelling. Het beeld van de patriottische vrijheidsstrijd van het onderdrukte België dat in 1830 zijn echte vaderland veroverde, kreeg het hoofddoel. De revolutie was het logische uitvloeisel van een historisch niet te realiseren versmelting tussen noord en zuid. Een patriottisch heldendom werd aangekweekt en de mythe van de onoverwinnelijke revolutie opgebouwd. De klerikaal-antiklerikale tegenstelling, die de burgerij in de 19e eeuw verdeelde, kwam echter ook in het 1830-verhaal van de establishmentshistorici tot uiting. Voor de katholieken was de godsdienst het bindende element van de natie. De liberalen legden de klemtoon meer op de rol die de liberale burgers in 1830 hadden gespeeld. Het sociale aspect kwam aanvankelijk weinig of niet aan bod. Door met al te veel nadruk te wijzen op de rol van de arbeidersklasse, zou men immers die van de burgerij afzwakken.

De auteurs hoedden er zich vanzelfsprekend ook voor om in de deelname van de arbeiders een klasse-element te zien. Alleen anti-Hollandse en patriottische gevoelens bewogen deze volksmassa's. De slachtoffers van 1830 waren helden die zich uit liefde voor het vaderland hadden opgeofferd. Dit patriottische sentiment bracht de bourgeoisie bovendien op een haast natuurlijke wijze aan de macht.¹¹

In de periode voor, tijdens en na de Eerste Wereldoorlog werd dit patriottisme merkkelijk versterkt en dus ook de heroïsche rol die 1830 daarin speelde. Kurth, de Lichtervelde, Terlinden en Van Kalken waren de meest gekende historici die deze visie overtuigend uitdroegen. Hoezeer Bologne hen met zijn *L'Insurrection prolétarienne* in 1929 voor het hoofd stootte, liet vooral de Brusselse hoogleraar Frans Van Kalken merken. In het liberale tijdschrift *Le Flambeau*, waaraan hij regelmatig meewerkte, publiceerde hij een vernietigende recensie.¹² Vanuit zijn professorale gezagspositie viel hij Bologne op twee manieren aan. Hij stak duchtig de draak met de stelling van de 'gestolen' revolutie en benaderde Bolognes marxistische geschiedschrijving met evenveel ironie. Maar tevens vond hij het nodig cruciale onderdelen van Bolognes betoog recht te zetten. Het volk was in 1830 helemaal niet ongelukkig. Het aantal behoeftigen was zelfs beperkt. Leaders had het volk niet. De Potter was 'un brouillon, vaniteux et jaloux'.¹³ Politieke eisen formuleerde het volk al evenmin. Kortom, de strijders van 1830 waren niet 'les sombres soldats de la misère mais les joyeux lurons de la liberté'. 'Ouvriers et bourgeois voulurent tout simplement être des Belges.'¹⁴ Waarmee de patriottische, belgicistische benaderingswijze terug in ere hersteld was en Bolognes verhaal naar het rijk der fabelen werd verwezen.

Pirenne en zijn navolgers versus Bologne

Binnen de groep van deze belgicistische historici bekleedde Henri Pirenne vanzelfsprekend een vooraanstaande en heel eigen plaats. Het hoeft hier niet beklemtoond dat zijn visie in de jaren 1920 en 1930 domineerde, door andere historici overgenomen werd en via onderwijs en media ruim verspreid werd.¹⁵ Zijn hoofdstelling is bekend: in zijn beroemde *Histoire de Belgique* betoogde hij dat er zich sinds het einde van de middeleeuwen een gemeenschappelijke Belgische beschaving ontwikkeld had en de Belgische nationale eenheid 'une nécessité de l'histoire' was, die in 1830 staatkundig geconcretiseerd werd. In 1926 werd het zesde deel van zijn *Histoire de Belgique* gepubliceerd. Daarin analyseerde hij in diezelfde context de omwenteling van 1830.¹⁶

Die analyse was zonder meer vernieuwend. In tegenstelling tot zijn voorgangers en tijdgenoten liet Pirenne de sociale motieven van de opstand niet onbesproken en onderzocht hij het sociale protest in zijn verschillende vormen. Hij schreef ook onomwonden dat, behalve een aantal radicale democraten, de burgerij het volk alleen maar als een hulpmiddel zag en geenszins wilde dat het de leiding van de beweging overnam. Pirenne was ook nagenoeg de eerste historicus die concludeerde dat de arbeiders strijd hadden gevoerd zonder er enig voordeel uit te halen, maar wel de burgerij aan de macht hadden gebracht. Dat de radicalen onder leiding

van de Potter door de gematigden opzijgeschoven werden en deze laatsten een burgerlijke liberale staat zonder arbeidersparticipatie tot stand brachten, vergat hij evenmin uit de doeken te doen.¹⁷

De socialistische publicisten en Bologne in het bijzonder konden zich uiteraard in deze stellingen terugvinden en prezen Pirenne er zelfs voor. Toch wilde die van geen recuperatie door de linkerzijde weten. Hij wees dan ook heel nadrukkelijk Bolognes marxistische geschiedschrijving van de hand.¹⁸ In zijn werk verwees hij ook nimmer naar klasse-elementen. Het tegendeel was waar. De strijders van 1830 kwamen volgens hem uit zeer verscheiden sociale groepen en het proletariaat vormde slechts een minderheid. Ambachtslieden en lieden uit de kleine burgerij overheersten. *'Le sentiment national inspira complètement les gens de toute origine et de toute condition'*, luidde het. Dat natiegevoel domineerde in elke fase van de revolutie. De hele natie, met inbegrip van het platteland, nam deel aan de strijd. Ondanks de verschillen inzake taal, sociale oorsprong en geloof kende de natie één en hetzelfde elan. En omdat de massa ermee instemde, werd het Voorlopig Bewind een nationale regering, die namens heel het volk kon spreken. Dat natiegevoel was bovendien een heel sterk sentiment: *'Les Belges en 1830 se sont trouvés aussi unanimes contres les Hollandais que ceux de 1577 contre les Espagnols'*, schreef Pirenne.¹⁹

Twee jongere historici volgden Pirenne in zijn strijd tegen de klassenstrijdinterpretatie van Bologne op. Aan de Luikse universiteit profileerde Robert Demoulin zich in de jaren 1930 als de kenner van de revolutie en van de 'Hollandse tijd'. Zijn verhandeling *Les Journées de Septembre de 1830* werd een klassieker en getuigt van de doorbraak van de contemporaine geschiedschrijving, die voortaan eveneens steunde op omvangrijk archiefmateriaal.²⁰ De sociaal-economische aspecten van de revolutie werden nu het onderwerp van een diepgaander studie en Demoulin was de eerste die het sociaal profiel van de strijders van 1830 op basis van kwantitatief onderzoek analyseerde en op het belang van de dagloners wees. Ook de wijze waarop de burgerlijke oppositie de arbeiders manipuleerde, spitte hij dieper uit dan Pirenne had gedaan. Maar tegen Bolognes *'thèse echaffaudée hasardeusement'* zette hij zich even expliciet af. *'C'est une insurrection nationale, non un soulèvement social'*, concludeerde ook hij. De sociale ellende had wel een rol gespeeld, maar hij stelde de Hollanders er verantwoordelijk voor: *'Liberté et patrie, voilà les deux leviers qui soulèvent les masses'*, aldus Dumoulin.²¹

Aan de Université libre de Bruxelles, waar de invloed van Pirenne in de naoorlogse periode nog sterk doorwerkte²², onderwierp Jean Stengers Pirennes natiethesis aan verder onderzoek. In 1950 verschenen zijn eerste artikels over 1830, andere volgden later en in 2000 publiceerde hij alsnog een geactualiseerde versie van dit doctoraat.²³ In deze studies zette Stengers zich bijzonder sterk af tegen Bolognes visie. Tot in 2000 deed hij dat op de meest expliciete wijze, met inbegrip van verwijzingen naar Van Kalkens vernietigende recensie uit 1930. Volgens Stengers was er in 1830 geen sprake geweest van sociale spanningen of van motieven ingegeven door klassenstrijd. Nimmer klonken er stemmen op die de burgerij verweten dat

ze met de resultaten van de revolutie aan de haal waren gegaan. Aan de hand van citaten van de pro-Belgische elite concludeerde Stengers dat het natiegevoel en de strijd voor een vrij en bevrijd vaderland de enige drijfveren van de opstand waren geweest. Het volk vocht om de Hollanders te verjagen en ook bij de arbeiders overheerste dit patriotisme. Van een proletarische revolte kon dus in geen geval gewaagd worden.²⁴

Stengers ging met andere woorden het verst in zijn afwijzing van Bolognes visie. Verder dan Pirenne die, zoals we zagen, in de arbeidersstrijd sociale motieven erkende. Verder ook dan Demoulin, die Pirennes stellingen verfijnd en uitgewerkt had. Stengers, die in de tweede helft van de 20e eeuw een zeer gezagvolle reputatie opbouwde, werd dus de historicus die de Belgische nationalistische traditie bleef centraal stellen en haar verdedigde tegen wie haar aanviel. Een aantal Fransstalige historici bleven in zijn voetspoor treden.²⁵

De proletarische opstand tussen regionalisme en antifinalisme

Vanaf de tweede helft van de jaren 1930 en in het naoorlogse decennium lag deze belgicistische historische benadering van 1830 flink onder vuur. In het verlengde van de Vlaamse emancipatiestrijd werkten een aantal Vlaamse historici al voor de Tweede Wereldoorlog aan de constructie van een officiële Vlaamse geschiedenis. Zij zetten zich af tegen het belgicistische discours en gingen op zoek naar de collectiviteitsgevoelens tussen Noord en Zuid, al dan niet in nauwe samenhang met de Groot-Nederlandse gedachte die via de Nederlandse publicist Carel Gerretson en historicus Pieter Geyl in bepaalde Vlaams-nationalistische kringen populair was. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze Groot-Nederlandse gedachte door de collaboratie van het Vlaams-nationalisme met de nazibezetter in diskrediet gebracht. De samenwerking tussen een aantal Vlaamse en Nederlandse historici was al voor 1940 gegroeid en werd in de naoorlogse periode verdergezet, met het Benelux-concept op de achtergrond.²⁶

In deze Vlaamsgzinde kringen was er vanzelfsprekend heel wat aandacht voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van Willem I en voor 1830. Nieuw bronnenmateriaal werd opgediept en gepubliceerd en Geyl legde de schuld van de scheuring vooral bij de Franse mentaliteit die zich van het Zuiden had meester gemaakt.²⁷ De omwenteling was een zet van Frankrijk, waartegen Engeland zich verzette. Onder leiding van Geyl promoveerde Arnoldus Smits na de Tweede Wereldoorlog in Utrecht op een proefschrift, getiteld *1830. Scheuring in de Nederlanden*, waarin hij de stelling verdedigde dat de revolutie een Franstalige en pro-Franse aangelegenheid was en dat die niet door Vlaanderen gewild was.²⁸ Smits slaagde er echter niet in zijn stelling hard te maken en kreeg het in recensies zwaar te verduren.²⁹ Maar dat nam niet weg dat de talrijke nieuwe bronnen die hij raadpleegde en citeerde gedetailleerd feitenmateriaal aanbrachten, dat Bolognes visie niet zelden ondersteunde. Het sociale ongenoegen van de arbeiders, de organisatie van de protestacties en de wijze waarop de burgerlijke separatisten het arbei-

Louis de Potter en Charles Rogier, twee hoofdrolspelers in de Belgische revolutie. (uit: BAILLY, 1830. *Scènes de la Révolution Belge*) (Amsab-ISG, Gent)

dersprotest inschakelden: Smits zette al deze factoren goed in de verf, niet enkel voor zover het Brussel betrof, maar ook met betrekking tot de andere steden en regio's.³⁰ De proletarische kanten van 1830 bleven dus onder de aandacht.

Aan Waalse kant zette men zich rond diezelfde periode ook af tegen de belgicistische geschiedenisopvatting. Luikse historici zoals Paul Harsin en Léon Halkin vonden dat Pirenne zich in zijn analyses te veel had laten inspireren door wat er zich in Vlaanderen en Brabant had afgespeeld en dat hij onvoldoende rekening had gehouden met de geschiedenis van de Waalse regio's. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog verschenen er alternatieve publicaties, na de oorlog werd het debat voortgezet.³¹ Waalse historici gingen op zoek naar een Waals samenhangsgevoel in de historische evolutie. Van een Belgisch nationaal gevoel was er volgens hen slechts sprake nadat de Belgische elite haar natievormend werk had kunnen doen en dat was pas tegen het einde van de 19e eeuw.³²

Op de analyse van 1830 oefende deze stroming heel wat invloed uit. De rol van de Walen en van de Luikenaars in het bijzonder werd nu sterk in de verf gezet. De historici hielden zich aan de feiten, maar de Waalse militanten gingen veel verder en stelden de revolutie als het werk van het Waalse volk voor, als een vrijheidsstrijd gericht op het behoud van de Franse taal en cultuur tegen de vernederlandsingspolitiek van Willem I. Met de doorbraak van het FDF (Front démocratique des francophones) in de jaren 1960 werd 1830 zelfs een solidariteitsdaad van Walen en Franstalige Brusselaars in de verdediging van Brussel als een Latijns bastion. 1830 werd het symbool van de natuurlijke eenheid onder alle Franstalige Belgen die tegen het Vlaamse imperialisme in opstand kwamen.³³ Het waren stellingen die zeer ver afstonden van de opvatting dat 1830 een proletarische opstand was, ook al sympathiseerde Bologne – die de BSP ondertussen verlaten had en een overtuigd wallingantisch militant was geworden – nu eveneens met deze beweging en haar 1830-interpretatie.³⁴

Reeds in de jaren 1950 opende een groep historici een offensief tegen dit finalistische gebruik van de geschiedenis, om het even of het van Pirenne en zijn opvolgers kwam, door de Groot-Nederlandse gedachte gedragen werd of het wallingantisme ondersteunde. Jan Dhondt, die sinds 1945 hedendaagse geschiedenis in Gent doceerde, was er de belangrijkste spreekbuis van. Na heel wat debatten beklemtoonde de groep dat de nationale geschiedenis zich niet mocht laten verleiden om de geschiedenis te interpreteren als de voorgeschiedenis van een bepaalde realiteit. Dat er bij Pirennes visie minstens vraagtekens moesten geplaatst worden, daarover waren ze het eens.³⁵ In diezelfde antifinalistische geest ging Dhondt ook in tegen Smits' interpretatie van een Waals-Brusselse opstand, waarbij Vlaanderen rustig was gebleven.³⁶

Dhondt vatte zelf geen nieuwe analyse van 1830 aan, maar publiceerde wel syntheses, gesteund op Pirenne, Demoulin en Smits, waarbij hij zich duidelijk ook door Bologne liet inspireren. Hij onderscheidde in 1830 eerst een proletarische hongeropstand als gevolg van een lange economische crisis, evenals een opstand tegen de fabrikanten en de machines. De extremisten schakelden deze opstanden in om politieke druk uit te oefenen. In een tweede fase dempte de burgerij het arbeidersoproer. Ze gaf de wapens niet meer uit handen en zette ze in om politieke hervormingen af te dwingen. De breuk en dus het begin van de derde fase, kwam er toen de koning Brussel met geweld wilde heroveren. De arbeiders streden mee omdat de extremisten hen hadden aangepreft dat de Hollandse regering de schuld droeg van de sociale ellende. De arbeiders zelf waren echter niet doordrongen van een richtende ideologie, noch waren ze goed georganiseerd. Het arbeidersoproer en de politieke omwenteling waren voor Dhondt twee bewegingen die in 1830 naast elkaar, maar ook op elkaar inwerkten.³⁷

Arthur Vermeersch, een leerling van Dhondt, werkte deze benadering verder uit in *Vereniging en Revolutie*, dat in 1970 verscheen. Hij vergat echter ook niet de mobiliserende rol van de clerus op het Vlaamse platteland toe te lichten. Dat er gepepetioneerd en meegestreden werd en dat er giften opgehaald werden in 1830, schreef hij hoofdzakelijk toe aan de druk van de priesters die zich tegen het protestantse noorden afzetten.³⁸ Aloïs Simon, docent aan de Brusselse universitaire faculteiten Saint-Louis, had ondertussen trouwens tal van bronnen gepubliceerd waarin de rol van de geestelijkheid in de schijnwerpers stond.³⁹ Vermeersch vergat ook niet om naar de functie van het identiteitsgevoel te informeren bij de strijders van 1830. Evenals Dhondt gaf hij er een minimalistische interpretatie aan. Er bestond wel een bepaald collectiviteitsgevoel, maar het was veeleer lokaal en regionaal ingekleurd.⁴⁰ Het Belgische nationale sentiment dat Pirenne, Demoulin en Stengers zo centraal stelden, zette hij in zijn analyse geenszins kracht bij.

Naar een geactualiseerde versie

Vanaf de jaren 1960 kwam er heel wat vernieuwing in het geschiedenisonderzoek. Het universitair onderwijs democratiseerde en ook de geschiedenisopleidingen

trokken veel meer studenten aan. De belangstelling voor de contemporaine geschiedenis nam gevoelig toe. Een nieuwe verwetenschappelijkingsgolf had plaats, onder invloed van de Franse Annalesschool en van het wetenschappelijk marxisme. De wisselwerking tussen de geschiedenis en de andere sociale wetenschappen kwam nu centraal te staan. De aandacht voor bredere segmenten van de bevolking, voor seriële economische geschiedenis en voor onderzoek naar sociale structuren nam aanzienlijk toe. Geschiedenis moest uitstijgen boven het descriptieve, en meer denken in termen van veralgemeningen.⁴¹

Via kwantitatief onderzoek werden voortaan de verschillende sociale groepen geanalyseerd. Het zicht op de arbeidersklasse, de burgerij, de stedelijke middenklasse en de groeiende groep van intellectuelen in de eerste helft van de 19e eeuw werd nu heel wat scherper. Onder invloed van de marxiserende richting kwam de maatschappelijk-politieke benadering op de voorgrond: politieke processen waren belangrijke onderdelen van een globaal te benaderen samenleving. Het machtsselement in de politiek kreeg eveneens veel aandacht. De geschiedenis ging bovendien systematisch op zoek naar recurrenties in het menselijke gedrag.⁴²

Voor de analyse van revoluties was dat alles niet zonder belang. Ze, en vooral de Franse revolutie van 1789, werden nu ontleed vanuit de sociale en economische drijfveren achter het politieke handelen en als gewelddadige collectieve acties, waarin zowel de ideologen, als de politieke en geweld-entrepreneurs een centrale rol speelden. Hoe grepen revolutionairen naar de macht, hoe verwierven ze de nodige legitimiteit, hoe schakelden ze hun tegenstanders uit, welke psychologische factoren speelden in het proces een rol: deze en aanverwante vragen beheersten voortaan het onderzoek en sijpelden ook door in de Belgische historiografie van 1830.⁴³

Vanaf de jaren 1990 onderging de Belgische geschiedschrijving ook de invloed van de *cultural turn*. Die focuste meer op de zachte structureel-culturele en mentale sectoren: discours, taal, symboliek en identiteiten. Historici gingen zich nu ook toeleggen op de vorming van identiteiten, van het politieke klassenbewustzijn, het natiebesef ... Het onderzoek naar het natiegevoel kreeg dus een nieuwe stimulans, zij het dat de natie nu vooral als een constructie werd gezien en het nationale sentiment als een onderdeel van de ideologie van de natiestaat.⁴⁴ De geschiedenis van de arbeidersbeweging werd nu meer dan een loutere ideeën- en organisatie-geschiedenis. Hoe het klassenbewustzijn tot stand kwam, werd een onderzoeksvraag. Dit identiteitsonderzoek werd vooral vanuit de construerende elites bestudeerd en via de socialisering van bovenaf, maar er kwam ook meer aandacht voor het veel moeilijker te analyseren bewustwordingsproces '*from below*'.⁴⁵

Op de kennis van de problematiek waarop we in deze bijdrage focussen, oefenden deze nieuwe benaderingswijzen veel invloed uit. Laat ons daarom in het kort de stand van het onderzoek van de deelaspecten die bij Bologne aan bod kwamen en door de reagerende historici gecontesteerd, bijgetreden of genuanceerd werden, even op een rij zetten.

Hoewel er nog altijd geen globaal werk over de economische geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden voorhanden is, tonen verschillende deelstudies en syntheses afdoende aan dat de industriële, commerciële en financiële burgerij een periode van economische vooruitgang doormaakte, dat de ambachtssector een neergaande beweging kende en dat intellectuele beroepen kwantitatief toenamen, echter zonder dat hun opwaartse mobiliteit gegarandeerd was. De sociale polarisatie op het platteland trok een cyclische migratiebeweging naar de stad op gang. Na een periode van een positieve economische conjunctuur trad in 1829 een terugval in. Deze economische recessieperiode werd in 1830 inderdaad als zeer negatief ervaren.⁴⁶

Over een diepgaande analyse van de armoedeproblematiek beschikken we nog evenmin. Maar ook hier bieden deelstudies en syntheses uitkomst.⁴⁷ Er kan effectief geen twijfel meer over bestaan dat de werkloosheid onder de arbeiders en vooral onder de dagloners zeer omvangrijk was tijdens de crisis van 1830. Er werd inderdaad honger geleden. Van een echt armoedebeleid was overigens geen sprake. De werkloosheid die door de mechanisatie veroorzaakt werd, zette bovendien – zoals elders in Europa – aan tot luddisme (aanvallen op de machines). Dat de overheid in dergelijke omstandigheden verantwoordelijk werd gesteld voor de ellende, was een veel voorkomend verschijnsel dat zich ook in 1830 voordeed.

We zagen dat er voordien reeds kwantitatief onderzoek naar het sociale profiel van de strijders en de slachtoffers van 1830 werd gevoerd. Dankzij de inschakeling van computerprogramma's werd dit onderzoek nu veel grootschaliger en betrouwbaarder. Arbeiders, dagloners en werklozen bleken in Brussel veruit de grootste groep te zijn, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Parijs waar tijdens de *Glorieuses* van 1830 de ambachtslieden domineerden. De participanten waren vooral uit Brussel afkomstig en slechts in beperkte mate uit de andere streken.⁴⁸

Ook het profiel en de eisen van de opposanten en de revolutionairen uit burgerlijke, kleinburgerlijke en middenklassegroepen waren voortaan veel beter gekend.⁴⁹ De groep bleek allesbehalve homogeen te zijn. Oude en jongere liberalen kwamen op voor een liberaler bestel. Radicale democraten verdedigden tevens de sociale en politieke rechten van de lagere sociale groepen. De clerus en leden van de conservatieve plattelandsadel kwamen op voor de centrale plaats van de katholieke kerk en godsdienst in de samenleving. Tussen de opstandige plattelandsclerus en de gelovigen bleek inderdaad een nauwe organisatorische en ideologische band te bestaan, die in 1830 zonder meer functioneel was. Extremisten en gematigden bevonden zich in verschillende groepen, maar de separatisten domineerden toch vooral het kamp van de radicale democraten.

De relatie tussen de revolterende arbeidersgroepen en de revolutionairen uit de andere sociale groepen, werd nu ook duidelijker. Dat burgers het sociaal protest trachtten te onderdrukken door brood, werk en geld uit te delen, in de arbeiders niet meer dan kanonnenvlees zagen en zelfs bang waren dat ze van kamp konden wisselen, kwam nu in de meeste studies aan bod.⁵⁰ De houding van de radicale democraten bleek minder cynisch te zijn: zij stelden zich op als brugfiguren die voor de

sociale en politieke belangen van de arbeidersklasse opkwamen, ook al deinsden vooral zij er niet voor terug om de massa zo veel mogelijk te manipuleren en voor hun wagen te spannen. Van een aantal onder hen was het bekend dat ze via herbergbezoek directe contacten hadden met arbeiders, vooral uit de ambachtssector.⁵¹

Onderzoek naar collectieve acties van arbeiders kreeg al heel wat aandacht in de Belgische historische literatuur, maar jammer genoeg werd 1830 vanuit die benadering nog niet echt aangepakt.⁵² Hoe de arbeiders zich organiseerden, wie de leiding van de acties op zich nam, hoe er precies gemobiliseerd werd: deze vragen kregen nog steeds geen systematisch antwoord. Dat de typografen een voortrekkersrol vervulden, zoals Bologne al poneerde, staat ondertussen afdoende vast en werd ook in verder onderzoek bevestigd.⁵³ Drie vormen van arbeidersprotest vielen eind augustus 1830 inderdaad samen: een hongeropstand, gewelddadige aanvallen op de bezittingen van establishmentfiguren en het luddisme, terwijl jonge lieden van burgerlijke afkomst tegelijkertijd een politieke charivari uitvoerden.⁵⁴ De strijd op de barricaden had in de recente literatuur geen heroïsch karakter meer. Van dronken straatvechters werd soms een ontluisterend beeld opgehangen. De rol van provocerende extremisten, die de arbeiders opzetten tegen de gematigden, kreeg de nadruk. Dat was ook het geval voor de wijze waarop arbeiders en vooral werklozen via betaling werden gerekruteerd, oud-militairen werden aangeworven, evenals mannen met Parijse ervaring en avonturiers, kortom *'les encadreur de l'émeute'*, zoals een van de historici hen betitelde. De opjuttende rol van de jacobijnse club, de Réunion centrale, met haar burgerlijke leiders zoals Charles Rogier, werd voortaan evenmin geminimaliseerd.⁵⁵

Van het gezagswisselingsproces dat na de aftocht van het leger plaatsgreep, hebben we dankzij nieuw onderzoek nu een vrij helder beeld gekregen.⁵⁶ De thesis van de 'gestolen revolutie' kan dus beter getoetst worden. Dat de mannen van de revolutie de gevechten ontvluchtten, werd niet langer verzwegen, noch dat de separatisten op het juiste moment terugkwamen om, samen met andere extremisten, onder wie vooral radicale democraten, de machtswissel hardhandig te voltrekken. Ze zochten daarvoor een breed draagvlak, schakelden de populaire democraat de Potter in, trokken de band met de gematigden nauwer aan en zorgden ervoor dat ook katholieke conservatieven de machtsgreep ondersteunden. Mede onder druk van de Europese mogendheden, die geenszins een democratische republiek tolereerden, schoven de Belgische revolutionairen tijdens de daaropvolgende consolidatiefase naar het centrum op en brachten een vroegliberale monarchie tot stand. Radicale democraten die voordien een hoofdrol hadden gespeeld, werden uitgerangeerd en hun boegbeeld de Potter verjaagd.⁵⁷ In hun rangen luidde het dus terecht dat de revolutie hen ontstolen werd. Via hun rechtstreekse band met het arbeidersprotest kan dus tevens een bredere sociale invulling gegeven worden aan het 'gestolen' karakter van de revolutie.

Maar hoe zat het nu met het klassegevoel dat de marxiserende auteurs naar voren schoven en belgicistische historici ontkenen omdat zij enkel het nationale

sentiment wilden vooropzetten? Wegens het meestal diffuse karakter van denk- en gevoelspatronen en de meestal lage bewustzijnsgraad van grote bevolkingsgroepen, blijft het voor de historici moeilijk dat op te sporen, af te bakenen en te evalueren. De bronnen zijn doorgaans ook te beperkt om sentimenten bij vrij grote groepen van de bevolking te duiden. De onmondige massa kwam immers zelden rechtstreeks aan het woord in de 19e eeuw. De *from below*-aanpak is in ons historisch onderzoek bovendien nog vrijwel onbestaande. In welke mate de arbeiders zich in 1830 met België identificeerden, blijft dus nog een open vraag. We hebben ook geen Thompson⁵⁸ en weten bijgevolg nog weinig over het klassenbewustzijn in 1830. Armoede en honger, het gevecht tegen de werkloosheid, de overheid als zondebok en een zekere overlevingsdrang: dat zijn de sociale motieven die de meeste auteurs de arbeiders toedichtten. Op veel concreet bronnenmateriaal steunen hun conclusies echter nog steeds niet. Het onderzoek naar de juiste draagwijdte van de proletarische aspecten van de opstand van 1830 is dus allesbehalve afgerond.

Besluit

De vraagstelling of 1830 een proletarische revolutie is die de arbeiders door de burgerij ontstolen werd, is zonder meer interessant – zo blijkt uit dit historiografisch overzicht. We zagen hoe ze bijna een eeuw lang ondergesneeuwd zat onder het triomfalistische, nationalistische discours van de belgicistische historici en publicisten of door socialistische politici ingeschakeld werd om de eigen strijd te ondersteunen. Rond 1930 werd het debat pas goed aangevat. De rol van Pirenne mag ook op dit vlak niet onderschat worden. Hij had als eerste en meest gerenommeerde Belgische historicus toen reeds de nodige aandacht voor de sociale aspecten van de opstand en voor de spanningen tussen de burgerij en de arbeiders. Omdat hij de zaken erg scherp stelde en de stellingen radicaal formuleerde, maakte Bologne het debat pas goed los. In de daaropvolgende decennia bleef de tegenstelling tussen de visie op de sociale en de nationale motieven echter overheersen.

Drie groepen historici tekenden zich af: diegenen die zoals Pirenne sociale motieven wel meenamen, maar het nationale sentiment lieten domineren; diegenen die alleen het nationale gevoel wilden aanvaarden en een groep die vooral de sociale aspecten honoreerde. De opmars van de contemporanistiek vanaf de jaren 1960 zorgde er vervolgens voor dat de verschillende stellingen aan grondiger onderzoek onderworpen werden, de nog overgebleven mythes weggewerkt en er op essentiële vragen goed onderbouwde en genuanceerde antwoorden kwamen. Op de vraag in welke mate bij de arbeiders sociale en/of nationale sentimenten aan de basis van hun verzet lagen, kwam tot hiertoe echter nog steeds geen overtuigend antwoord.

Dit overzicht toont bovendien aan dat de historiografie enkel maar kan begrepen worden vanuit de evolutie van de ideologische functie die de geschiedenis in de samenleving speelt en van de daarbij aansluitende rol die de historicus vervult.⁵⁹ Divergerende antwoorden op de basisvraag waren daarvan het resultaat. Nu eens

ondersteunde de geschiedenis van 1830 op een overtuigende wijze het nationalisme, dan weer de sociaaldemocratie, de Vlaamse, Waalse of Franstalige stromingen, om in het laatste kwart van de 20e eeuw onder het scherpe ontledmes van de demystifiërende ‘nieuwe geschiedenis’ te gaan. We zagen ook dat de vragen die de historici aan het materiaal stelden en de manier waarop ze de feiten benaderden en interpreteerden, sterk afhankelijk waren van de aanpak die in de discipline domineerde, van hun engagement en van hun plaats in de samenleving. Generaties wisselden elkaar af en vernieuwers profileerden zich via nieuwe vraagstellingen en aanvallen op hun voorgangers. Uit deze strijd groeiden nieuwe benaderingen en interpretaties die de kennis nuanceerden en verbreedden. De historiografie met betrekking tot de vraag of België in 1830 een proletarische, dan wel een nationale liberale opstand heeft gekend, is alleszins een frappant voorbeeld van een dergelijke strijd onder historici.

- 1 Maurice BOLOGNE, *L'insurrection prolétarienne de 1830 en Belgique*, Brussel: L'Eglantine, 1929, p. 1.
- 2 Paul DELFORGE, Bologne Maurice. In: *Encyclopédie du Mouvement Wallon*, p. 164-166.
- 3 Els WITTE, *Over bruggen en muren. Hedendaagse politieke geschiedenis en politieke wetenschappen in België (1945-2000)*, Leuven: Universitaire Pers, 2003, p. 11-33; Els WITTE, Pioniers en pionierswerk. De Belgische contemporaine vakgeschiedenis tussen 1890 en het midden van de jaren 1950. In: Guy VANTHEMSCHÉ, Machteld DE METSENAERE, Jean-Claude BURGELMAN (red.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel: VUBPRESS, 2007, p. 19-106.
- 4 Guy Vanschoenbeek was de eerste die deze stelling uitwerkte. Zie: Guy VANSCHOENBEEK, Socialisten – gezellen zonder vaderland? De Belgische Werkliedenpartij en haar verhouding tot het 'vaderland België', 1885-1940. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, (1997)3, p. 237-255.
- 5 Maarten Van Ginderachter maakte zijn proefschrift over dit onderwerp in drie BWP-federaties. Zie: Maarten VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tielt/Gent: Lannoo/Amsab-ISG, 2005.
- 6 Maarten VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland [...]*, p. 298; José FONTAINE, Un pavé dans la mare des mythes belges. In: *Critique Politique*, (1981)9, p. 16.
- 7 Maurice BOLOGNE, *De proletarische opstand van 1830 in België*, Leuven: Kritak, 1979.
- 8 *Critique Politique*, (1981)9.
- 9 In de uitgave van Kritak schreven Gerard Gale en Guido Van Zielgheghe het inleidende voorwoord. In *Critique Politique* werden begeleidende artikels opgenomen van José Fontaine, Guy Desolre en Robert Devleeshouwer.
- 10 Maurice BOLOGNE, *L'insurrection prolétarienne de 1830 en Belgique*, Brussel: Editions Aden, 2005.
- 11 Zie onder meer: Fernand VERCAUTEREN, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique*, Brussel: La Renaissance du Livre, 1959; Hervé HASQUIN, *Historiographie et Politique. Essai sur l'histoire de Belgique et la Wallonie*, Charleroi: Éditions Institut Jules Destrée, 1981; Jo TOLLEBEEK, Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving. In: Jo TOLLEBEEK, *De IJkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam: Bert Bakker, 1994; Jo TOLLEBEEK, Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830-1850). In: *Journal of the History of Ideas*, (1998)5, p. 329-353.
- 12 Frans VAN KALKEN, La révolution de 1830 fut-elle prolétarienne? In: *Le Flambeau*, 8(1930)1-2, p. 45-54.
- 13 Frans VAN KALKEN, La révolution de 1830 [...], p. 50.
- 14 Frans VAN KALKEN, La révolution de 1830 [...], p. 53-54.

- 15 Hervé HASQUIN, *Historiographie [...]*, p. 60-68; Jean-Jacques HOEBANX, L'histoire de Belgique dans quelques manuels scolaires. In: Hervé HASQUIN (red.), *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique*, Brussel: Éditions de l'ULB, 1981, p. 61-80; Marnix BEYEN, *Oorlog en verleden. Natonale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002, p. 42-60.
- 16 Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique. VI. La conquête française. Le Consulat et l'Empire. Le Royaume des Pays-Bas. La Révolution belge*, Brussel: Lambertin, 1926.
- 17 Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique. VI [...]*, p. 366, 372-375, 391, 397, 403.
- 18 Henri Pirenne aan Maurice Bologne, 01/12/1929. In: *Critique Politique*, (1981)9, p. 1-3.
- 19 Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique. VI [...]*, p. 375, 379, 403-404, 410-416, 418, 430, 437-438, 439-441, 454.
- 20 Robert DEMOULIN, *Les Journées de Septembre 1830 à Bruxelles et en Province. Etude critique d'après les sources*, Luik, 1934; Demoulin nam in deel IX van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Zeist, 1951) eveneens het onderdeel over de revolutie voor zijn rekening, verzorgde deelstudies over het onderwerp en stelde er een synthese over op (*La révolution de 1830*, Brussel, 1950).
- 21 Robert DEMOULIN, *Les Journées de Septembre [...]*, p. 11, 91-99, 115, 153, 161-164, 171, 187, 216, 254, 260-261.
- 22 Hervé HASQUIN, *Historiographie [...]*, p. 52-69; Marnix BEYEN, *Oorlog en vrede [...]*, p. 406.
- 23 Els WITTE, Op zoek naar het natiegevoel in België. Enkele kanttekeningen bij 'Les racines de Belgique' van Jean Stengers. In: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 60(2001)3, p. 176-187.
- 24 Jean STENGERS, *Les racines de la Belgique. Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 1*, Brussel: Éd. Racine, 2000, p. 180, 183, 189, 203, 292.
- 25 De synthese van Jacques Willequet over de Belgische revolutie (Brussel, 1963) en het werk van Jacques Logie, 1830. *De la régionalisation à l'indépendance* (Paris-Gembloux: Duculot, 1980), liggen goeddeels in het verlengde van Stengers' aanpak.
- 26 Marnix BEYEN, *Oorlog en vrede [...]*, p. 395-404; Els WITTE, Op zoek naar het natiegevoel [...], p. 182-183.
- 27 Jo TOLLEBEEK, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, p. 334; Lode WILS, De zogenaamde Grootnederlandse geschiedschrijving. In: Lode WILS, *Vlaanderen, België, Grootnederland*, Leuven: K.U.Leuven, 1994, p. 384, 424.
- 28 Het proefschrift verscheen in 1950 en werd later herwerkt uitgegeven in de reeks *Standen en Landen*. Zie: Arnoldus SMITS, 1830. *Scheuring in de Nederlanden. Deel I*, Heule: UGA, 1983. De delen II, III en IV verschenen tussen 1983 en 1999. Voor de invloed van Maurice Bologne op Smits, zie: Romain VANLANDSCHOOT, Dom Arnoldus Smits (1914-2005). Historicus van de 'Scheuring der Nederlanden' en biograaf van Modest Van Assche. In: *Wetenschappelijke Tijdingen*, (2006)2, p. 113-114.
- 29 Jan DHONDT, Nieuw geluid over 1830 (2). In: *De Vlaamse Gids*, 35(1951)4, p. 235-254.
- 30 Arnoldus SMITS, 1830. *Scheuring [...]*, p. 121-127, 135, 162-164, 195, 314, 377, 379.
- 31 Marnix BEYEN, *Oorlog en vrede [...]*, p. 404-406; Hervé HASQUIN, *Historiographie [...]*, p. 102-107.
- 32 Els WITTE, Op zoek naar het natiegevoel [...], p. 185.
- 33 Jan FRANSEN, *Herdenking, verbeelding en identiteit. Nationale feestdagen en de mythes van het taalpolitieke conflict in Brussel, 1945-1995*, Brussel: VUBPRESS, p. 204-209.
- 34 Jan FRANSEN, *Herdenking, verbeelding en identiteit [...]*, p. 191-193, 230.
- 35 Els WITTE, Op zoek naar het natiegevoel [...], p. 183-184.
- 36 Jan DHONDT, Nieuw geluid over 1830 (2) [...], p. 235-254.
- 37 Jan DHONDT, Nieuw geluid over 1830 (1). In: *De Vlaamse Gids*, 35(1951)3, p. 181-186; Jan DHONDT, De politieke groei in België tussen 1789 en 1856. In: Jan DHONDT, *Machten en Mensen. Hommes et Pouvoirs*, Gent: Jan Dhondt Stichting, 1976, p. 547-557; Jan DHONDT, *Histoire de la Belgique*, Parijs: PUF, 1963.
- 38 Arthur J. VERMEERSCH, *Vereniging en Revolutie. De Nederlanden 1814-1830*, Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1970.
- 39 Zie onder meer: Alois SIMON, Documents relatifs à la Révolution Belge de 1830. In: *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, (1944-1946)23, p. 181-217.
- 40 Arthur J. VERMEERSCH, *Vereniging en Revolutie [...]*, p. 71-72.
- 41 Els WITTE, *Over bruggen en muren [...]*, p. 11-34.
- 42 Els WITTE, *Over bruggen en muren [...]*, p. 46-50, 94-98, 111-132.
- 43 Een aantal representatieve Angelsaksische auteurs ter zake: B. Moore, Ch. Johnson, T. Skocpol, Ch. Tilly, C. Brinton,

- E. Hobsbawm. Binnen de Annaleschool: G. Lefèbvre, G. Rudé en A. Soboul.
- 44 Els WITTE, *Over bruggen en muren [...]*, p. 26-27, 96-98.
- 45 Edward Palmer Thompson gaf met zijn *The Making of the English Working Class* (New York, 1963) een belangrijke stimulans voor dit onderzoek. Auteurs als D. Sassoon, J. Vogel en A. Lüdte publiceren er recentelijk over. In België begeven Guy Vanschoenbeek, Gita Deneckere en Maarten Van Ginderachter zich op dit terrein.
- 46 Het is onmogelijk om hier al deze werken op te geven. We verwijzen de lezer naar de nog steeds nuttige syntheses in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (deel 10, Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1981) van de hand van Ph. van Praag, K. Veraghtert, H. Van den Eerenbemt, C. Vandenbroecke, W. Vanderpijpen, J. Hannes en P. Van den Eeckhout, naar studies van deze auteurs en van anderen zoals J. Dhondt, H. Coppejans, G. Kurgan, W. Fritschy, A. Van der Woud, J. Laureyssens, M. Bruwier, P. Lebrun, E. Gubin en E. Witte.
- 47 Zie hiervoor de syntheses in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (deel 10, Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1981) van de hand van H. Van den Eerenbemt, J. Hannes, P. Van den Eeckhout, C. Vandenbroeke en W. Vanderpijpen, naar de studies van deze auteurs en naar deze van anderen zoals J. Dhondt, J. Kruithof, C. Lis, J. De Belder.
- 48 John W. ROONEY, *Revolt in the Netherlands. Brussels, 1830*, Lawrence (Kansas): Coronado Press, 1982, p. 60, 74, 100-107, 189.
- 49 Een samenvatting vind je in: J.A. BORNE-WASSER, *Het Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Deel 11*, Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1983, p. 223-252 en in Els WITTE, *De constructie van België, 1828-1847*, Tiel: Lannoo, 2006, p. 20-72. H. Haag, A. Simon, E. Lamberts, P.J. De Valk, V. Viaene en J. Art zijn de auteurs die het aandeel van de clerus analyseerden. De radicale democraten nam E. Witte onder de loep genomen.
- 50 Zie onder meer: Jacques LOGIE, *1830. De la régionalisation à l'indépendance* (Paris-Gembloux: Duculot, 1980), p. 35, 89; John W. ROONEY, *Revolt [...]*, p. 68, 74; J.A. BORNEWASSER, *Het Koninkrijk der Nederlanden [...]*, p. 275; Herman BALTHAZAR, *De omwenteling van Gent te 1830, en Romain VAN EENOO, Brugge in 1830*. In: *Akten colloquium over de Belgische krijgsgeschiedenis, 1830-1980*, Brussel, 1981; Rolf FALTER, *1830. De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*, Tiel: Lannoo, 2005; Els WITTE, *De constructie [...]*, passim.
- 51 Els WITTE, *De Belgische radikalen: brugfiguren in de democratische beweging, 1830-1847*. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, (1977)90, p. 11-45.
- 52 Dat is niet het geval in Gita DENECKERE, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*, Antwerpen/Gent: Hadewijch/AMSAB, 1997. Ook niet in de erbij aansluitende studies van deze auteur. De *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)* van Hubert Wouters (Parijs/Leuven: Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, 1963) vangen eveneens pas in 1831 aan.
- 53 Jean PUISSANT, *L'historiographie du mouvement ouvrier*. In: Hervé HASQUIN (red.), *Histoire et historiens [...]*, p. 182,190; Gita DENECKERE, *Sire, het volk mort [...]*, p. 17, 69.
- 54 Els WITTE, *De constructie [...]*, p. 51-57.
- 55 John W. ROONEY, *Revolt [...]*, p. 60, 74, 91, 107; Jacques LOGIE, *1830 [...]*, p. 36, 46, 56, 152; Robert DEVLEESHOUWER, *La révolution belge de 1830*. In: *Critique Politique*, (1981)9, p. 86; Els WITTE, *De constructie [...]*, p. 77-86.
- 56 In het feitenrelaas van Arnoldus Smits in de delen II, III en IV van 1830. *Scheuring in de Nederlanden* (Heule: UGA, 1983-1999) kan men deze gezagswissel volgen. John Gilissen analyseerde de politiek-juridische aspecten ervan (*Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (1981)3, p. 609-640; *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 52(1984)4, p. 307-315; *Journal des Tribunaux*, (1983), p. 565-574, 585-596); Els Witte legde zich toe op de financiële aspecten (*Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse verhoudingen tussen 1815 en 1945*, Gent, 1982, p. 129-179), op de politiek-electorale aspecten (*Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden, 1830-1848*, Brussel: Pro Civitate Historische Uitgaven, 1973, p. 19-72) en op de administratief-politieke aspecten (*Wijzigingen in de Belgische elite in 1830*. In: *Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden*, (1979)94, p. 226-252).
- 57 Els WITTE, *De constructie [...]*, p. 108-113, 123-125.
- 58 Zie noot 45.
- 59 Over deze problematiek, zoals ze zich in de naoorlogse periode in België ontwikkelde, verscheen onlangs: Els WITTE, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944-1956)*, Kapellen: Pelckmans, 2009, 389 p.